

Г.Ю. Новік (Мінск)

**ЖАНРОВАЯ СТРУКТУРА АЎТАБІЯГРАФІЧНАЙ ПРОЗЫ
ЯК АДНОЙ З РАЗНАВІДНАСЦЕЙ ЛІТАРАТУРЫ НОН-ФІКШН**

Літаратура нон-фікшн характарызуецца шырокай жанрава-стылёвай разнастайнасцю, што абумоўлівае магчымасць яе дыферэнцыяцыі. У прыватнасці, існуе ўласна “непрыдуманая” літаратура: слоўнікі, даведнікі, навукова-папулярныя публікацыі, артыкулы, альманахі, планы, праекты, фотаздымкі, статуты, травелогі, кулінарныя кнігі і інш., – ад якой адмяжоўваецца такая плынь нон-фікшн, што ўзаемадзейнічае з мастацкай

літаратурай. У апошняй разнавіднасці тэкстаў, у сваю чаргу, вылучаюцца дзве выразныя групы – дакументальна-мастацкая і аўтабіяграфічная проза.

Пад апошняй Ф. Ляжон разумее “апавяданне ў прозе, якое вядзе які-небудзь рэальны чалавек пра сваё ўласнае быццё, з асаблівым акцэнтам на сваім індывідуальным жыцці, у прыватнасці, на гісторыі сваёй асобы” [1]. Як вынікае з разважанняў даследчыка, галоўная адметнасць такіх твораў – выконванне імі ролі пасярэдніка пры пераломванні ў свядомасці аўтара знешняга, падзейнага боку жыцця і ператварэння яго ва ўнутраны, маральны. На наш погляд, немалаважную ролю ў аўтадакументальных тэкстах адыгрывае адлюстраванне этапаў станаўлення асобы, таму найбольш поўнай падаецца дэфініцыя, прапанаваная Г. Раманавай: “<...> твор, асноўны змест якога складае выяўленне працэсу духоўна-маральнага развіцця асобы аўтара, заснаванага на асэнсаванні мінулага з пункту гледжання вопытнага, сталага чалавека, дасведчанага жыццём” [5, с. 196]. Разам з тым відавочна, што ўстаноўка на глыбокі жыццёвы вопыт стваральніка ў аўтабіяграфічнай прозе не з’яўляецца катэгарычнай, пра што сведчыць наяўнасць у яе жанрава-стылёвай структуры формы дзённіка, адметнай, у параўнанні з мемуарамі і споведдзю, нерэтраспектыўнасцю падачы матэрыялу, а таксама той факт, што ўзрост аўтараў, схільных да аўтабіяграфізму, паступова зніжаецца.

Асобныя даследчыкі лічаць, што сваёй жанравай дыферэнцыяцыяй аўтабіяграфічная проза абавязана перадусім аўтабіяграфіі, якая, паводле П. Чакалава, “за час свайго існавання спарадзіла некалькі роднасных мадыфікацый: дзённікі, нататкі, споведзі, успаміны, мемуары” [8]. Але больш пашыраным у літаратуразнаўчай навуцы з’яўляецца меркаванне пра раўнапраўныя адносіны паміж згаданымі даследчыкам жанрамі, пацверджанае наяўнасцю ўнікальнага генезісу для кожнага з іх. Да прыкладу, форма дзённіка бярэ пачатак ад летапісаў, хаджэнняў, дзелавой дакументацыі; мемуары ўзыходзяць да жыццй і юрыдычных дакументаў (паказанняў сведак); літаратурная споведзь з’яўляецца відазмененай мадыфікацыяй аднайменнага рэлігійнага сакрамэнту.

На пачатку 1970-х гг. для абазначэння дзённікаў, нататак, успамінаў, аўтабіяграфій і споведзяў былі прапанаваныя тэрміны “аўтадакументальная проза” (А. Урбан) і “аўтадакументальныя жанры” (Л. Гінзбург). Сучасныя даследаванні адметныя пашыраным выкарыстаннем паняццяў “эгадакумент”, “сведчанні пра сябе”, “жыццяпісы” і інш. Першае з іх было ўведзена ў 1950-я гг. для чатырох асноўных тыпаў асабістых сведчанняў: аўтабіяграфій, мемуараў, дзённікаў і лістоў прыватнага зместу. Эгадакумент у шырокім сэнсе – твор, дзе відавочна прасочваецца наяўнасць “Я” ў якасці пэўнага суб’екта, які адначасова піша і прысутнічае ў тэксце. Больш за тое, своеасаблівая інтэрпрэтацыя пісьменнікам вобраза ўласнай асобы ў аўтабіяграфічнай прозе выносіцца на першы план. А. Ніколіна тлумачыць гэтую з’яву тым, што “да

аўтабіяграфічнага апавядання звяртаецца толькі такая асоба, якая ведае, што яна сабой уяўляе і чым жадае быць, якая выходзіць за межы простага адзінкаваці і ўсведамляе гэта” [2, с. 226]. В. Стральцова гэтаксама падкрэслівае значнасць асобы творцы і звязвае яе перадусім са ступенню мастацкаці матэрыялу, якая вызначаецца “не столькі характарам і якасцю апрацоўкі жыццёва-дакладнага матэрыялу, колькі самім маштабам творчай асобы аўтара, ракурсам і арыгінальнасцю яго мастацкага бачання” [6, с. 11]. Сярод выбітных дзеячоў беларускай культуры, схільных да стварэння аўтабіяграфічных тэкстаў, можна назваць Н. Гілевіча (“Дзённікі”), А. Луцкевіча (“Дзённік”), П. Бадунову (“Успаміны аб маім каханні”), Б. Тарашкевіча (“Аўтабіяграфія Броніслава Адамовіча Тарашкевіча, члена КПП (КПЗБ) с 1925 года”), З. Азгура (“Незабыўнае”), В. Быкава (“Пункціры жыцця”), П. Мядзёлку (“Сцежкамі жыцця”), Л. Геніюш (“Сповідзь”) і інш.

Не менш каштоўнымі ў плане мастацкай вартасці з’яўляюцца некаторыя творы так званага інсітнага мастацтва. У дачыненні да аўтабіяграфічнай прозы пад імі разумеюцца тэксты, якія не прэтэндуюць на маштабнасць адлюстравання сваёй эпохі, засяроджаныя на перадачы шчырых пачуццяў аўтара, характарызуюцца перабольшанай увагай да другасных дэталей, стылістычнай раскаванасцю і апавядальнасцю. “Інсітныя” творы нярэдка раскрываюць з нечаканага боку вядомыя з’явы і падзеі, адлюстраваныя ў “высокамастацкіх”, а жыццёапісанні могуць быць не менш насычанымі і паказальнымі, чым у творах дзеячоў мастацтва. Яскравым прыкладам з’яўляецца дыярыш “Востраў” Г. Матусевіч, у структуру якога ўключаныя ўспаміны, лісты і фотаздымкі. Аўтар, не з’яўляючыся прафесійным гісторыкам ці літаратарам, напісала ўнікальны па сваім каларыце, прасякнуты шчырым патрыятычным пафасам твор, дзякуючы вывучэнню якога можна наблізіцца да разумення светапогляду беларусаў канца ХХ стагоддзя.

Яшчэ адна адметнасць, абумоўленая іманентна закладзеным у тэкставую структуру аўтабіяграфічнай прозы эгацэнтрызмам – інтэнцыя на ідэалізацыю пратаганіста, якая вынікае з хаця і не поўнай адпаведнасці, але цеснай сувязі яго з аўтарам. Н. Ніколіна слушна сцвярджае, што “ўяўленне пра сябе самога <...> абапіраецца пераважна не столькі на прамыя самаацэнкі апавядальніка, колькі на ўяўленні іншых і часта з’яўляецца своеасаблівай інтэрыярызацыяй іх рэакцый на дадзеную асобу” [2, с. 230]. Гэта значыць, сродкам самаапісання і самахарактарыстыкі выступаюць ацэнкі дзейнасці апавядальніка іншымі асобамі нароўні з ацэнчымі выказваннямі творцы, адлюстраваннем ім пэўных з’яў і, нарэшце, уласных учынкаў і дзеянняў. Тым не менш нават пералічаныя аб’ектыўныя складнікі жыццёвага матэрыялу нярэдка набываюць адвольную апрацоўку, што падкрэсліваў В. Халізеў: “Звяртаючыся да “персанальнай” тэматыкі, аўтары нярэдка ствараюць свайго роду асабістыя міфы” [7, с. 50]. Прычына падобнай міфатворчасці – максімальная зацікаўленасць пісьменнікаў у створаным, своеасабліва “прэзумпцыя праўдзівасці” [4, с. 11] (азначэнне

В. Нурковай), якая не заўсёды станоўча ўплывае на суаднесенасць апісанага з рэальнымі падзеямі.

Спалучэнне аўтарскай самарэфлексіі з ацэначнымі характарыстыкамі іншых персанажаў у аўтабіяграфічнай прозе нярэдка дапаўняецца характарыстыкай гістарычных сітуацый, прадметаў, ацэнкамі прачытаных кніг, твораў мастацтва, дзякуючы чаму алюстроўваюцца індывідуальныя асаблівасці асобы. У такім выпадку хранатоп твораў можа быць адметны аўтарскай сегментацыяй часу (як у “Лістах абляцелых” А. Жука, “Днях маіх, падарунках” К. Цвіркі і інш.) і, у адрозненне ад біяграфічных твораў, лёс герояў якіх ужо загадзя вядомы чытачу, адкрытасцю фіналу. Нарэшце, самая характэрная ўласцівасць – вядзенне нарацыі ад першай асобы, з чым звязанае, паводле Н. Ніколінай, “узаемадзеянне двух тыпаў экспрэсіі: лірычнай і іранічнай, – і адпаведна моўных сродкаў, што іх спараджаюць” [3, с. 59]. Калі лірычная экспрэсія выражаецца сродкамі экспрэсіўна-эмацыянальнай выразнасці, то іранічная ўзнікае пры несупадзенні ацэнак апавадальніка ў мінулым і цяперашнім часах, гэта значыць, сведчыць пра аўтарскае “двайное бачанне”.

Такім чынам, да аўтабіяграфічнай прозы адносяцца творы, у якіх пісьменнікі раскрываюць падрабязнасці ўласнага прыватнага жыцця з мэтай глыбейшага самаспазнання. Пры гэтым аўтар блізкі, але не тоесны герою, і яго пункт гледжання нярэдка спалучаецца з меркаваннямі іншых герояў. Сярод іншых характэрных рыс – пераважная рэтраспектыўнасць апісанняў, сумяшчэнне цяперашняга і мінулага часоў, адкрытасць фіналу, храналагічнасць, наяўнасць вымыслу, “станоўчасць” пратаганіста, што дазваляе кваліфікаваць аўтабіяграфічную прозу як адметную мастацкую з’яву з шырокім дыяпазомам іманентных уласцівасцей.

Літаратура

1. Лежён, Ф. В защиту автобиографии [Электронный ресурс] / Ф. Лежён. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/osmyslenie-zhanra-hudozhestvennoy-avtobiografii-v-nauchnoy-literature>. – Дата доступа: 19.01.2015.
2. Николина, Н.А. Поэтика русской автобиографической прозы / Н.А. Николина. – М.: ФЛИНТА, 2011. – 424 с.
3. Николина, Н. Структура повествования в автобиографической прозе / Н. Николина // Русский язык в школе. – 1986. – № 4. – С. 56–64.
4. Нуркова, В.В. Совершенное продолжается: психология автобиографической памяти личности / В.В. Нуркова. – М.: УРАО, 2000. – 320 с.
5. Романова, Г. Автобиографические жанры / Г. Романова // Литературная учёба. – 2003. – № 6. – С. 195 – 199.
6. Стральцова, В. Шлях да сябе: Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма / В.М. Стральцова. – Мінск: Бел. навука, 2002. – 112 с.
7. Хализев, В.Е. Теория литературы / В.Е. Хализев. – М.: Высшая школа, 2002. – 438 с.
8. Чекалов, П.К. Осмысление жанра художественной автобиографии в научной литературе [Электронный ресурс] / П.К. Чекалов. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/osmyslenie-zhanra-hudozhestvennoy-avtobiografii-v-nauchnoy-literature>. – Дата доступа: 12.01.2015.